

ПРИТРИМАННЯ ЯК ВИД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

В.М. Слома

Анотація. У статті досліджується поняття притримання як виду забезпечення виконання зобов'язань, його правова природа. Автор характеризує предмет притримання, права та обов'язки кредитора, а також особливості пов'язані з реалізацією права притримання.

Ключові слова: притримання, кредитор, боржник, договір.

Аннотация. В статье исследуется понятие удержания как вида обеспечения обязательств, его правовая природа. Автор характеризует предмет удержания, права и обязанности кредитора, а также особенности связанные с реализацией права удержания.

Ключевые слова: удержание, кредитор, должник, договор.

Annotation. The article is devoted to the concept of withholding as a mean of discharge of obligations ensuring, it's legal nature. The author characterizes the object of withholding, right and duties of creditor well as the features of right of withholding.

Key words: holding, creditor, debtor, contract.

На сучасному етапі розвитку економіки України не можна говорити про дотримання договірної дисципліни всіма суб'єктами цивільних правовідносин. Випадки невиконання чи неналежного виконання зобов'язань є досить частими, і призводять до негативних наслідків у сфері господарювання.

Саме тому чинне цивільне законодавство надає можливості для захисту інтересів добросовісної сторони від несправного боржника. Одним із таких інститутів, який гарантує суб'єктів господарювання від збитків, є інститут забезпечення виконання зобов'язань.

Цивільний кодекс (далі – ЦК) України передбачає досить ефективні механізми захисту сторін при реалізації їх прав і обов'язків. Відповідно до ст. 546

ЦК України виконання зобов'язань може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком. Разом з тим варто зазначити, що перелік видів забезпечення зобов'язань не є вичерпним, договором або законом можуть встановлюватись інші види забезпечення виконання зобов'язань.

Метою даної статті є розкриття поняття та особливостей застосування притримання як виду забезпечення виконання зобов'язань.

Дослідженню інституту притримання присвячені праці М.І. Брагінського, В.В. Вігрянського, Б.М. Гонгало, С. Сарбаша та інших вчених. Проте, ряд питань ще є невирішеними або мають дискусійний характер, а тому вимагають подальшого наукового дослідження.

У законодавстві європейських країн інститут притримання відомий давно. Спочатку в перших варіантах кодифікування вказувалося, що ніхто не може по закінченні терміну дії договору затримувати у себе річ. Можна було залишити її на судовому зберіганні, заборонити продаж або перепродаж речі третій особі, яка віддала б річ тому, кому її присудить суд.

Притримання було одним із способів захисту цивільних прав. Здійснення його відбувалося в силу закону, без укладення договору. Сторона, в якій забрали річ, могла відхилити притримання шляхом надання будь-якого забезпечення. Надати забезпечення можна було тільки особисто, заборонялося надавати забезпечення через поручителя [1].

Варто зазначити, що юридична конструкція інституту притримання склалася ще в римському праві, але під правом притримання розумілася можливість боржника у певних випадках затримуватись із виконанням свого зобов'язання з причин, не залежних від дійсності останнього. У римському праві саме право вимоги, заради якого затримувалось виконання, не було позовним, а тому право притримання вбачалось єдиним способом захисту права кредитора, порушеного з боку боржника [2, с. 114].

Інститут притримання майна боржника лише умовно можна назвати новим для законодавства України. Це пов'язано з тим, що даний інститут у дещо трансформованій формі існував і до цього часу. Так, хоча ЦК УРСР 1963 року

безпосередньо не передбачав інституту притримання, окремі його норми все ж закріплювали певні елементи утримання. Зокрема, ст. 408 ЦК УРСР передбачала право коміонера утримати належні йому за договором комісії суми з усіх сум, що надійшли до нього за рахунок комітента.

Відповідно до ст. 163 Кодексу торговельного мореплавства України під час прийому вантажу одержувач зобов'язаний відшкодувати витрати, зроблені перевізником за рахунок вантажу, внести плату за простій судна в порту вивантаження, а також сплатити фрахт і плату за простій у порту навантаження, якщо це передбачено в коносаменті або іншому документі, на підставі якого перевозився вантаж, а у випадку загальної аварії - внести аварійний внесок або надати належне забезпечення. Перевізник може не видавати вантаж до сплати сум або надання забезпечення, зазначених у частині першій цієї статті. Право притримання вантажу перевізник зберігає у випадку здачі його на склад, що не належить одержувачу, за умови повідомлення власника складу про таке право.

Проте, як вірно зазначає М.М. Агарков, радянське законодавство не знало ні загальних цивільних норм про право притримання, ні загальних для всіх кредитних установ правил про притримання боржника [3, с. 117-118].

Режим загального для всіх видів забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань право притримання набуло з прийняттям 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України.

Разом з тим, Д. Соколянський вказує на необхідність відокремлення таких понять як «право притримання» і «притримання», визначивши, що перше є суб'єктивним правом кредитора, а друге – правовим інститутом і, крім того, зобов'язальним правовідношенням [4, с. 117].

Відповідно до ч. 1 ст. 594 ЦК України кредитор, який правомірно володіє речю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Притриманням можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або

законом (ч. 2 ст. 594 ЦК України). Отже, дана норма ЦК України закріплює можливість кредитора забезпечити виконання боржником зобов'язань по оплаті речі, відшкодуванню пов'язаних з нею витрат, збитків та інших вимог.

Функції права притримання зводяться до вирішення наступних завдань:

1. Забезпечення та стимулювання належного виконання боржником відповідного грошового зобов'язання.
2. Компенсація грошових вимог кредитора з вартості притримуваної речі [5, с. 115].

На відміну від більшості видів забезпечення виконання зобов'язань, які виникають на підставі договору, притримання виникає безпосередньо в силу закону. Отже, для реалізації права притримання, передбаченого ст. 594 ЦК України, не вимагається, щоб воно було передбачено договором.

Право на притримання виникає при одночасному існуванні таких умов:

- 1) повинен бути предмет притримання – річ, що належить боржнику і яку кредитор повинен передати першому або вказаній ним особі;
- 2) має існувати зобов'язання, згідно з яким боржник зобов'язується оплатити вартість самої речі або відшкодувати пов'язані з нею витрати та інші збитки;
- 3) зобов'язання боржником не виконано в строк [6, с. 32].

Кредитором, який наділений правом притримувати річ боржника, може бути зберігач за договором зберігання, який очікує оплати послуг, пов'язаних зі зберіганням речі, перевізник за договором перевезення, який не видає товар одержувачу до повного розрахунку за надані послуги, підрядник, який не передає замовнику створену ним річ до моменту оплати вартості виконаної роботи, комісіонер, який має право для забезпечення своїх вимог за договором комісії притримати річ, яка має бути передана комітентові.

В окремих випадках ЦК України наділяє кредитора не правом притримання, а правом продажу майна боржника. Так, відповідно до ч. 5 ст. 853 ЦК України, якщо замовник протягом одного місяця ухиляється від прийняття виконаної роботи, підрядник має право після дворазового попередження продати результат

роботи, а суму виторгу, з вирахуванням усіх належних підрядникові платежів, внести в депозит нотаріуса на ім'я замовника, якщо інше не встановлено договором.

Право продажу майна боржника за своєю правовою природою – це міра оперативного впливу. Щодо співвідношення з правом притримання право продажу, яким наділяються кредитори за окремими видами договірних зобов'язань, представляє собою спеціальне правило, яке виключає дію загального правила про порядок задоволення вимог кредитора за рахунок притриманого майна боржника [7, с. 553].

Отже, притримуючи річ, яка необхідна боржнику, кредитор стимулює його до належного виконання зобов'язань за договором, оскільки у разі невиконання зобов'язання, на річ, яка належить боржникові буде звернено стягнення. Крім того, кредитор має також можливість звернути стягнення на притриману річ, і реально задовольнити свої вимоги за зобов'язанням.

За своєю правовою природою право притримання істотно відрізняється від права застави. По-перше, підставою виникнення права застави є, як правило, договір і, як виняток, пряма вказівка закону. Підставою виникнення права притримання визнається знаходження у кредитора майна боржника. По-друге, притримання не наділене такою невід'ємною ознакою застави, як право слідування, навпаки, вибуття майна з фактичного володіння кредитора припиняє право притримання, тому суб'єкт права притримання, на відміну від заставодержателя при закладі, не наділений правом вимагати предмет притримання у третіх осіб. По-третє, істотними умовами договору застави є предмет застави та його оцінка, в той час як притримання майна – це односторонній правочин, а предмет притримання не індивідуалізується [7, с. 559].

Праву притримання властиві такі ознаки: а) похідний характер. Воно може виникнути тоді, коли існує зобов'язання і дане зобов'язання боржником не виконується; б) неділимість предмета притримання. Кредитор має право притримувати всю річ (все майно, яке підлягає передачі). Проте, враховуючи, що притримання майна є правом (а не обов'язком) кредитора, допустимою є передача

частини речей боржнику чи вказаній ним особі з притриманням іншої частини майна; в) незамінність предмета притримання. Право притримання у певних випадках поширюється на майно, яке перебуває у кредитора (а не на те, яке передається йому з метою забезпечення виконання зобов'язання) [8, с. 189].

Особливу увагу слід звернути на предмет притримання. Як впливає зі змісту ст. 594 ЦК України предметом притримання може бути річ, яка належить боржнику на праві власності. Відповідно до ст. 179 ЦК України річчю є предмет матеріального світу щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Відповідно, предметом притримання не можуть бути майнові права, роботи, послуги.

Викликає сумнів можливість нерухомих речей виступати предметом притримання. Це пов'язано з тим, що українське законодавство не передбачає процедури реєстрації прав притримання на нерухоме майно. Відповідно до ч. 1 ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації.

Для того, щоб розпоряджатись річчю особа повинна мати певні правомочності. Ч. 1 ст. 182 ЦК України встановлено, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Якщо припустити, що нерухомі речі можуть бути предметом притримання, то це призведе до того, що даний інститут позбавиться своєї ефективності як вид забезпечення виконання зобов'язань. Це пояснюється тим, що процедура застосування притримання на практиці значно ускладниться. Адже притримання нерухомості вимагатиме реєстрації у встановленому законом порядку, оскільки інакше воно не буде мати законної сили.

Варто погодитись з О. Іваненко, яка зазначає, що найважливіший аргумент на користь того, що нерухоме майно не може бути об'єктом притримання, полягає в тому, що притримання – спосіб забезпечення виконання зобов'язань, який ґрунтується на законі і не потребує спеціального оформлення [9, с. 57-58].

Річ, яка є предметом притримання, повинна знаходитись у кредитора на законних підставах. Положення, що регулюють право володіння чужим майном, містяться у главі 31 ЦК України. Відповідно до ст. 397 ЦК України володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Якщо ж кредитор володіє річчю без законних підстав, то він не має права її притримувати з метою спонукання боржника до належного виконання зобов'язання. Підсумовуючи вище наведене, варто зазначити, що предметом притримання може бути річ, якою кредитор володіє на законних підставах і яка йому не належить.

Кредитор не зобов'язаний реєструвати притримання рухомого майна в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна, але з метою одержання пріоритету він може зареєструвати притримання як вид обтяження. Відповідно до ст. 14 ЗУ «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» пріоритет такого права притримання встановлюється з моменту його реєстрації. Якщо право притримання не було зареєстроване, воно не має пріоритету над зареєстрованими обтяженнями, але має вищий пріоритет над незареєстрованими обтяженнями.

Відповідно до Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна до державного реєстру вносяться відомості про виникнення, зміну, припинення обтяжень, а також про звернення стягнення на предмет обтяження. Відомості про обтяження рухомого майна вносяться до Реєстру на підставі заяви обтяжувача чи уповноваженої ним особи або рішення суду.

Оскільки притримання належить до односторонніх правочинів, то його суб'єктом є кредитор або його законний представник, які наділені певним обсягом прав і обов'язків. До прав кредитора належать:

1. Право притримувати річ.

2. Право на отримання задоволення із вартості речі відповідно до ст. 591 ЦК України.

На кредитора відповідно до ст. 595 ЦК України покладаються наступні обов'язки:

1. негайно повідомити боржника про притримання речі.
2. Відповідає за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує в себе, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини.
3. Не має права користуватися річчю, яку він притримує у себе.

С.В. Сарбаш вказує, що здійснюючи притримання речі, кредитор може своїми діями завдати шкоду боржникові. При наявності одночасно трьох умов він не буде нести відповідальності за завдану шкоду:

1. Той, хто забезпечує зобов'язання таким способом, повинен бути безумовним володільцем того права, яке ним захищається.
2. Спосіб захисту повинен бути співрозмірним порушенню.
3. Спосіб захисту не може виходити за межі дій, необхідних для його застосування [10, с. 110-111].

Основна мета притримання – стимулювання боржника до виконання ним свого зобов'язання, а у випадку його порушення – захист прав кредитора. У зв'язку з цим виправданим є положення ч. 1 ст. 596 ЦК України, відповідно до якої до кредитора, який притримує у себе річ боржника, не переходить право власності на неї.

Боржник обмежується у праві володіння та користування річчю, але не позбавляється можливості вільно розпоряджатися нею і не зобов'язаний отримувати згоду кредитора на розпорядження притриманою річчю. При передачі прав на річ іншим особам боржник зобов'язаний повідомити набувача про притримання речі та права кредитора (ч. 2 ст. 596 ЦК України). Недодержання боржником свого обов'язку щодо інформування набувача про притримання речі з боку кредитора та відповідні права останнього можуть призвести до відповідальності боржника як продавця, передбаченої ст. 661 ЦК України.

Строк існування права притримання не обмежений: кредитор має право притримувати річ до того часу, доки боржник не виконає зобов'язання. Разом з тим, право притримання не можна розглядати як безстрокове зобов'язання. Після спливу певного проміжку часу кредитор зобов'язаний або передати річ боржнику, або задовольнити свої вимоги за рахунок притриманого майна. У зв'язку з цим доцільно було б визначити на законодавчому рівні строки притримання речі до реалізації притриманої речі. На нашу думку, здійснення права притримання повинно бути обмежене строком позовної давності за основним зобов'язанням.

Притримання припиняється за умови припинення забезпеченого зобов'язання, оплати, відшкодування понесених витрат і збитків або з інших причин припинення зобов'язання. Також притримання припиняється з моменту здійснення кредитором стягнення на предмет притримання.

У випадку, якщо боржник не виконав свого обов'язку, кредитор, який притримує річ, має право задовольнити свої вимоги із вартості речі в порядку, передбаченому для задоволення вимог, передбачених заставою. Тобто реалізація предмета притримання здійснюється шляхом його продажу з публічних торгів державним виконавцем на підставі виконавчого документа. Проведення публічних торгів повинне здійснюватись відповідно до Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна, затвердженого постановою КМУ від 22.12.1997 р. № 1448.

Отже, притримання є видом забезпечення виконання зобов'язань, який стимулює боржника до належного виконання своїх обов'язків, адже задоволення інтересів боржника залежить від виконання ним своїх обов'язків. Крім того, притримання забезпечує захист інтересів кредитора у випадку, якщо боржник не виконує своє зобов'язання через неплатоспроможність.

Вище викладене дає підстави для висновку про те, що в майбутньому притримання майна боржника як вид забезпечення виконання зобов'язання набуде значного поширення.

Література:

1. Матвієнко Н. Притримання речі як один із способів забезпечення виконання зобов'язання // Юридичний журнал. – 2005. - № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justinian.com.ua
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
3. Агарков М.М. Основы банковского права. Курс лекций. Учение о ценных бумагах. – М.: Изд-во БЕК, 1994.
4. Соколянський Д. Порядок реалізації права притримання // Юридический вестник. – 2006. - № 3. – С. 117-121.
5. Шість надійних способів захисту в договірних відносинах: неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава, притримання / С.Крилов, С. Новіков, А. Риндя, Л. Солошенко. – Х.: Фактор, 2007. – 176 с.
6. Рогач О. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 12. – С. 31-33.
7. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. – М.: Спарк, 2002. – 848 с.
8. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств: вопросы теории и практики. – М.: Статут, 2002. – 222 с.
9. Іваненко О. Предмет притримання як способу забезпечення виконання зобов'язань // Юридична Україна. – 2007. - № 7. – С. 54-59.
10. Сарбаш С. Способы обеспечения исполнения обязательств // Хозяйство и право. – 1995. - № 11. – С. 110-117.